

Анатолій Гризун

СУГЕСТИВНА ЛІРИКА: ПРОБЛЕМАТИКА ТА ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Різновид поезії, який віддавна існує в багатьох розвинених літературах і фольклорі, до цього часу, однак, не досліджений і не вивчений, студії над ним здійснюються досі головно віртуально. Йдеться про поетичну сугестію — особливий спосіб відображення туманних, невловимих душевних станів ліричного героя чи предмета оповіді, які важко, чи й неможливо, передати у віршах суто реалістичними засобами. Сугестивна лірика (від лат. *suggestio* — навіювання, натяк) — особливий вид лірики, заснований не так на логічних предметно-понятійних засадах, як на асоціативному поєднанні додаткових смислових та інтонаційних відтінків. Саме завдяки цьому вона здатна передавати незбагненність, невловність і неосяжність душевного стану ліричного героя. Тут, у параметрах поетичної сугестії, переважає явно імпресіоністичний підхід.

Кожен сугестивний вірш містить певні елементи медитації, але, на відміну від медитативної лірики, має властивість заворожувати читача, саме таку лірику поет, за висловом І.Франка, творить “у непритомнім стані”¹. Для сугестивної лірики характерні нечіткі, розмиті образи, опосередковані натяки, погляд на світ ніби “між іншим”, розхитані мовно-інтонаційні конструкції, які справляють враження тільки після прочитання твору в цілому. Із сугестії практично не можна взяти якийсь фрагмент — він буде незрозумілий.

Сугестивну лірику найкраще розглядати в парі з лірикою філософською — вони прямо протилежні. Тоді поле для типологічних зіставлень буде безмежним. Філософська лірика у своїй основі раціоналістична, доказова; сугестивна, навпаки — невловна для раціональних мовних структур: адже в ній переважають асоціації, недомовки, полісемантика тощо, вона діє передовсім на емоційну сферу читача, його підсвідомість.

І в результаті маємо збіднення естетики красного письменства, і науки зокрема. Подібна загроза може спіткати і т.зв. візуальну поезію.

Незрівнянні “Сонячні кларнети” Павла Тичини починаються віршем “Не Зевс, не Пан...”, де асоціативний ряд означень-прикладок особливо ущільнений:

Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух, —	Прокинувся я — і я вже Ти:
Лиш Сонячні Кларнети.	Над мною, підо мною
У танці я, ритмічний рух,	Горять світи, біжать світи
В безсмертнім — всі планети.	Музичною рікою.

Я був — не Я. Лиш мрія, сон.	І стежив я, і я веснів:
Навколо — дзвонні згуки,	Акордилились планети.
І пільми творчої хітон,	Навік я взнав, що Ти не Гнів, —
І благовісні руки.	Лиш Сонячні Кларнети ² .

Вірш справляє неповторне враження. Вибудований він на принципі поєднання майже фантастичних антитез, особовий займенник “Я” легко переходить у “Ти” та відіграє роль анафори; організуючою силою вірша виступає чарівливе метафоричне відкриття: “Горять світи, біжать світи музичною рікою”. І вся ця ріка, здається, підвладна тільки уявним Сонячним Кларнетам. Ю.Лавріненко з цього приводу зауважував: “Замість звичайного в метафорі зображення

¹ Франко І. Із секретів поетичної творчості // Збір. тв.: У 50 т. — К., 1981. — Т. 31. — С. 55.

² Тичина П. Збір. тв.: У 12 т. — К., 1983. — Т. 1. — С. 37.

абстрактного конкретним, — навпаки конкретне зображується абстрактним. [...] У поезії Тичини світло наче сугерує межу, де кінчається матеріалля і починається невідоме нематеріалля — Дух”³.

Явище, зафіксоване творчим здобутком П.Тичини, інший його дослідник В.Барка визначив як “клярнетизм” і доповнив, що в ньому “покладено величезні скарби новаторства; але все: мелодійність, мальовничість, надхненна візія, орнаментика, освітлення символів, — живиться передусім від степового джерела”⁴.

Пошуки художніх паралелей цим відкриттям і в українській, і в інших літературах будуть намарні: надто оригінальний талант, надто своєрідна його сугестивність. Тільки певні принципи цього твору П.Тичини майже через чотири десятиліття проглянули у вірші російського модерніста А.Вознесенського “Гойя”, де подається самоосмислення трагедії великого художника:

Я — Гойя!	Повешенной бабы, чье тело, как колокол,
Глазницы воронок мне выклевал ворон,	было над площадью голой...
слетая на поле нагое.	Я — Гойя!
Я — горе.	О гроздья
Я — голос.	Возмездья! Взвил залпом на Запад —
	я пепел незваного гостя!
Войны, городов головни	И в мемориальное небо вбил
на снегу сорок первого года.	крепкие звезды —
Я — голод.	Как гвозди.
Я — горло	Я — Гойя! ⁵

Що споріднює ці дві сугестії, такі не схожі ані тематично, ані ідейно? Використання того ж особового займенника “Я” в ролі анафори. Ще, може, зближення віддалених понять. І все, бо перший твір позначений музичністю, а в другому вона відсутня зовсім: автор натомість практикує консонантні рими і вдається до парцеляції на початку строф. Однак обидві сугестії дещо схожі між собою тим, що навіюють зовсім незвичайні душевні стани: щоправда, перша — ліричному героєві, а друга — героєві оповіді.

Традиційні аргументи віршознавців на користь того, що сугестія переважно оперує тонкою реальною предметністю, як-от: сновидність, осінь, вечір, вплив кораблів у безвість, — в обох прикладах відсутня: і П.Тичина, й А.Вознесенський навіяли нам картини значно динамічніші.

Поворот до іманентної сутності в цьому різновиді поезії іноді мислимий у діаметрально протилежних виражальних системах. Екскурс до поетичної практики поетів 20–30-х рр. дає виразні приклади. Розглянемо вірш Андрія Чужого “Ранок — вечір” із підзаголовком “малюнок для очей і вух”:

Ніжно-криваве повітря	Грубо-густа блакить від дотиків
Шовковий шум пташиних дзвоників	Живого тремтить
Оksamитовий рев трави-квіток	Уникає обіймів дня і ночі
В умитих Зелених очах сміється Дитинство	Вгорі — стомлений позір зорь ⁶ .

Чого тут більше — кольорів чи звуків? Важко сказати, однак гама і перших, і других дуже строката. Наталя Костенко у передмові до цього видання уточнює так: “...надмір деталей, суцільні ланцюги складених слів, повна відсутність пунктуаційних знаків, часом порушення логічних зв’язків, “розхристаний” вільний вірш і т.д.”⁷.

³ Лаврінченко Ю. На шляхах синтезу клярнетизму. — Накладом УВАН у Канаді. — 1977. — С. 35, 36.

⁴ Барка В. Хліборобський Орфей, або Клярнетизм. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1961. — С. 65.

⁵ Вознесенский А. Собр. соч.: В 3 т. — М., 1983. — Т. 1. — С. 21.

⁶ Чужий (Сторожук) А. Поезії: Вірші та поеми. — К., 1980. — С. 9.

⁷ Там само. — С. 4.

Саме “порушення логічних зв’язків” цікавить насамперед. Важко їх знайти, скажімо, в таких рядках, як “Ніжно-криваве повітря” або “Оksamитовий рев трави-квіток”. Тож чи мають вони в даному творі місце художньо зумовлене? Так, мають, бо створюють ефект перегукування, отже, повторюваності, навіювання. А це вже риса сугестивності. Генетично сугестія вимагає музичності, однак ніхто не може визначити її регістру. Зрештою, можливі й винятки. Твір Володимира Маяковського “Послухайте!” віршознавці завжди зараховували до сугестивних, але там звукова гама далеко не та, що, скажімо, в “Осінній пісні” Поля Верлена.

Дискурс сугестивної лірики та її синхронний і діахронний аналіз у параметрах української поезії ХХ ст. засвідчує, що еволюція йде в річищі руйнування усталених канонів. Очевидно, тут відбуваються внутріжанрові диференціації. Приміром, Елеонора Соловей стосовно творчості В.Свідзинського цілком слушно говорить про наявний у його поезії *сугестивний ліризм*⁸.

Аналіз поетики цього майстра ще раз доводить, що сугестії справді властива й медитативність, але до певної міри:

Як повно кругом	Як дойняти твоєї руки?
Солодкої тайни!	Чи то вії твої
То дзвінко падають	Тихо срібляться вночі.
Гарячі плюскоти сонця,	
То сиплються в морок	Стану я в полі,
Блискучі стружки зірниць.	Зайду в глибін лісову,
	Тисячі уст живих
Ти, мила, дивна,	Шепчуть мені одно:
Чиї невидимі одежі	Як повно кругом
Віють на мене блакиттю.	Солодкої тайни! ⁹
Як поглянути в очі твої.	

Як бачимо, тут немає умовних до алогічності образів, як у двох попередніх поетів. Даний вірш схожий і на пейзажний, і на інтимний за темою. Але він сугестивний, бо все це нам навіяно — і враження ці донесено й повторами-паралелізмами (початок і кінець вірша). Є тут і нечіткі образи: “плюскоти сонця”, “стружки зірниць”. Стану навіювання підлягає метр та ритміку. Це свого часу помітив Василь Стус: “Поетичний край Свідзинського підпорядкований своїм законам, відкритим не осмислюванням, а чуттєвим згадуванням, прозрінням, інтуїтивним осяянням”¹⁰.

Засоби увиразнення у поетичній сугестії різні, але повтори, як правило, стабільні й постійні. Розглянемо такий восьмивірш Олега Ольжича:

Вечір. Я дивлюсь на синій скелі.	Гей, чужі нездолені долини!
Злотне небо сперлося на скелі.	В’ється дим і плине в бік долини.
Ззаду плещуть огнища веселі.	Так на завтра ми туди поплинем.
Вколо ватер друзі, теж веселі.	Як ріка нестримана, поплинем ¹¹ .

Тут навіювання здійснюються за рахунок уповільнювання темпоритму, банальних однотонних рядків та повторів-паралелізмів. Власне, це епіфори: скелі-скелі, веселі-веселі тощо. Зрештою, уповільнення темпоритму задля посилення монотонності — вивірений прийом у поетичній сугестії.

Перша половина ХХ ст. — час посилення сугестивності в українській поезії. Прямо чи посередньо її фіксуємо у творчості Михайла Семенка, Майка Йогансена, Андрія Чужого, Миколи Бажана, Михайла Драй-Хмари та ін.

⁸ Соловей Е. Українська філософська лірика. — К., 2000. — С. 159.

⁹ Свідзинський В. Поезії. — К., 1986. — С. 53.

¹⁰ Стус В. Зникоме розцвітання // Твори: У 4 т., 6 кн. — Л., 1994. — Т.4. — С. 355.

¹¹ Ольжич О. Цитаделя Духа. — Пряшів, 1991. — С. 35.

Сугестія практикується і пізніше. Так, на наш погляд, зразки віршів, де чітко проглядає сугестивний ліризм, знаходимо, зокрема, в Ігоря Муратова, Івана Виргана, частково — Василя Мисика.

А тим часом, генеза поетичної сугестії і її поетика — це складні алгоритми, які, сподіваємося, ще притягнуть до себе увагу доскіпливих дослідників.

Розглянемо вірш Ігоря Муратова, який можна вважати сугестивним. Цитую повністю, оскільки поетична сугестія, як правило, не розривається на фрагменти: це суцільний потік навіювання.

Жовте листя на воді —	Штормового вітру сила?
Кораблиська безпричальні,	Може й сняться...
Їх печальній череді,	Та дарма:
Може, видяться навальні	Ні вітрила, ні керма —
Буруни дев'ятибальні,	Завтра тінь передосіння
Мов буй-тури молоді;	Та безцільне мерехтіння,
Може, сняться їм вітрила,	Що кінця йому нема ¹² .

Починається вірш нібито реалістично, але вже з другого рядка образи стають невизначеними, приблизними, ритм наближається до монотонного й саме таким стає в наступній сугестії:

Скрипки грають в унісон,	Мовкнуть скрипки. Тишина.
Це дитинства чистий сон,	Мовкнуть разом, як одна.
Нерозвіяне повір'я,	Та лишилась первозданна
Нерозгадне надвечір'я,	Звуку тінь недоторканна,
Вечорінь кленових крон...	Ніби шелест полотна, —
Скрипки грають в унісон.	Серця радість домоткана...

Щезло й це! Сама луна.

Безгоміння.

Тишина¹³.

Повтори і звукопис навіюють цей монотонний спогад про дитинство. Причому звукопис — тут явно визначальний фактор. Алітерація сонорного звука “н” як неодмінна його складова присутня майже в кожній римі. Пережите пам'ятається фрагментарно, часто уривається. Навіювальна природа цього твору зауважується навіть візуально.

Ява сну — одна з найчастіших складових сугестії. І якщо у вірші Ігоря Муратова вона окреслена в загалом стриманих фарбах, то у Миколи Вінграновського палітра набагато яскравіша:

У синьому небі я висівав ліс,	Той ліс зашумить, і ті сни ізійдуть,
У синьому небі, любов моя люба,	І являть тебе вони в небі і в морі,
Я висівав ліс із дубів та беріз,	У синьому небі, у синьому морі...
У синьому небі з берези і дуба.	Тебе вони являть і так і замруть.

У синьому морі я висівав сни,	Дубовий мій костур, вечірня хода,
У синьому морі на синьому глеї,	І ти біля мене, і птиці, і стебла,
Я висівав сни із твоєї весни,	В дорозі і небо над нами із тебе,
У синьому морі з весни із твоєї.	І море із тебе... дорога тверда ¹⁴ .

Цей вірш всуціль зітканий із вражень. Образи синього неба, а потім і синього лісу дуже довільні і вписані у незвичайні площини, народжені душею ліричного героя (тобто фантазією поета). Художні паралелізми, анафоричні повтори підтримують так само незвичайну композицію. Імпресіоністична авторська уява

¹² Муратов І. Мить і вічність: Ліричне трикнижжя. — К., 1973. — С. 153.

¹³ Там само. — С. 177.

¹⁴ Вінграновський М. Київ: Поезії. — К., 1982. — С. 5.

виходить за межі, але ж гармонія алогічних образів не руйнується. Таку естетику Миколи Вінграновського правильно визначив М.Ільницький: “Просто дивуєшся невичерпності уяви поета, яка знайде в деревині, гаєві, хмарі, вечорі приховані ресурси психологічного стану, настрою”¹⁵. Це, за Гегелем, факт “чуттєвого споглядання”¹⁶. Отже, ліричну стихію Миколи Вінграновського, очевидно, треба означити як медитативно-сугестивну.

Всі майстри поетичної сугестії володіють щонайширшим арсеналом виражальних засобів. У відомому трактаті “Із секретів поетичної творчості” Іван Франко зауважував: “Поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духовну істоту, зворушити своє чуття, напружити свою уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, в своїй душі пережити все те, що хоче вилити в поетичному творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло влитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню”¹⁷.

Ліна Костенко з тих майстрів, які пережили особливо багато. Ось мініатюра — приклад чудової сугестії:

Марнували літечко, марнували.
А тепер осінні вже карнавали.
Душа задивиться в туман і марить обрисами літа.
Чи, може, це приснилось нам
купання в річці Геракліта.¹⁸

Мала площа для ліричного сюжету, та велике поле для мистецької умовності. Низку риторичних питань завершує уявний сон про купання у неіснуючій “річці Геракліта”. Продуманий і ритм — після кожного речення задана пауза (виражена й графічно). А “ритм є комплекс, що конфігурує елемент”¹⁹, — визначав Андрій Бєлий.

Взагалі-то сугестії-мініатюри — явище рідкісне. Нелегко знаходити прями типологічні паралелі поміж творами цього різновиду. Ось і “річка Геракліта” Ліни Костенко — з чим вона перегукується хоча б віддалено? Може, із восьмивіршем Б.-І. Антонича “Різдво”:

Народився Бог на саях	Ніч у сніговій завії
в лемківськiм містечку Дуклі.	крутиться довкола стріх.
Прийшли лемки у крисаях	У долоні у Марії
і принесли місяць круглий.	місяць — золотий горіх ²⁰ .

Сутнісний ефект враження тут превалює над кольорами споглянутого. Так само поетично уявне місце народження Бога “в лемківськiм містечку Дуклі” додає багато нових смислових та інтонаційних відтінків, зрештою, започатковується асоціація, яка може мати продовження в інших творах та в інших поетів.

Вигадувати те, чого немає у природі, створювати уявні поетичні материки — улюблений прийом майстрів сугестії. Пригадаймо хоча б назви поетичних книжок: Поля Верлена “Сатурнічні вірші”, Максима Рильського “На білих островах” і “Синя далечінь” чи першої поеми Леоніда Мартинова “Ріка Тиша”. Іноді помічаєш, що вірш побудований за реалістичним сюжетом, але його композиція тримається на уявних образах, як ось твір Володимира Затулівітра “Дністром”, присвячений молдавськoму другoві:

¹⁵ Ільницький М. На вістрі серця і пера. — К., 1980. — С. 219.

¹⁶ Гегель Г.-В.-Ф. Естетика: В 4 т. — М., 1968. — Т.1. — С.109.

¹⁷ Франко І. Цит. праця. — С. 45–46.

¹⁸ Костенко Л. Вибране. — К., 1989. — С. 327.

¹⁹ Бєлий А. Ритм — как диалектика. — М., 1929. — С.34.

²⁰ Антонич Б.-І. Поезії. — К., 1988. — С. 120.

Наш пліт між зорями гойда,
в повітрі, в стеблах — ніч медова.
Тече навпомацки вода,
мигтить по берегах Молдова.

Синами бачимось Дністру.
Мовчать живицею колоди.

Зітхає поруч мене друг,
на сигаретку зірку ловить.

А ніч — хоч веслами греби!
Ростуть хліба. Живуть ракети.
В малу сопілочку з верби
сплакнула десь душа планети...²¹

Сам образ ночі тут — із додатковими смисловими нюансами. То вона “медова”, то така “хоч веслами греби”. А “друг на сигаретку зірку ловить”. І насамкінець — імпресіоністичний образ-почуття: “В малу сопілочку з верби сплакнула десь душа планети”. Очевидно, такі вірші треба сприймати як перехідні до сугестивних.

Отже, за своєю природою, за своєю внутрішньою формою сугестивна лірика перебуває на межі найтонших нюансів вражень чи навіть алогічних словесних структур, вона діє на емоції читача, збуджує інтуїцію, впливає на підсвідомість. Очевидно, саме тому в цій ліриці присутні образи ночі, сну, сновидінь, різні звукові гами, що заколисують, — монотонний дощ, снігопад і т.д. Сугестивна лірика певною мірою наближається до медитативної філософської (межа між ними дуже незначна), бо і в ній можуть бути натяки на вічні проблеми й запитання. Та коли в медитативній ліриці поет подає поглиблений роздум про навколишній світ, а у філософській поезії — навіть цілеспрямовану художньо втілену концепцію навколишнього світу, то сугестивна лірика, навпаки, зберігає своє гіпнотичне поле впливу на читача, захоплює ледве вловимими або розпливчатими образами. Так, якщо філософська лірика раціонально визначена, то сугестивна — чарівливо-нез’ясована. У сугестивному вірші можна визначити безліч різноманітних підтекстів. Оця невизначеність ідеї як такої — одна з найхарактерніших особливостей поетичної сугестії.

Щодо форм втілення — вони найширші. Сугестивна лірика може зберігати наспівність, вживати риторичні фігури, може бути записана яким завгодно віршем (силабичним, силабо-тонічним, акцентним, білим, верлібром, прозопоезією — як у Тадеуша Ружевича) і навіть віршем у прозі чи й прозою (поезії в прозі В.Стефаніка, Ф.Потушняка, навіювальні пейзажі Михайла Коцюбинського і т.д.) І все ж переважно вона полюбляє вишуканий, грайливо-музичний, наспівний метр.

У сугестивній ліриці на першому місці враження, вона — зразок чистого імпресіонізму або ж імпресіонізму, поєднаного з поетичним символізмом і романтичними настроями, тоді як і медитативна, й філософська лірика найчастіше перебувають у реалістичному руслі письма.

Настав час подивитися на це вельми цікаве і значуще явище по-новому.

м.Суми

²¹ *Затулівітер В.* Теперішній час. — К., 1977. — С.111.

